

Але книга, про яку йшла мова, виділяється серед праць із виразним тематичним спрямуванням тим, що вона засвідчує передусім широту діапазону наукових зацікавлень ученого, який прагне досліджувати актуальні проблеми теорії та практики фольклору і його функціонування, відгукуватися на нові видання колег тощо. І всю діяльність ученого супроводить ідея творчого діалогу культур, передусім української та румунської, обміну духовними цінностями народів-сусідів. Тому праці професора І. Ребошапки є значним внеском і в українську, і в румунську фольклористику.

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

Системне наукове дослідження образу українського суспільства ХХ століття у фольклорі

Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с.

Визначний український фольклорист і літературознавець, професор Роман Федорович Кирчів у рік свого 80-річчя презентував дещо незвичну монографічну працю – студію «Двадцять століття в українському фольклорі». Незвичність полягає у тому, що наукова громадськість знає цього вченого передусім як авторитетного дослідника «класичних» тем української фольклористики – так, його монографії про роль і місце українського фольклору в польській літературі періоду романтизму та фольклорно-етнографічну діяльність «Руської трійці» вже давно стали класикою української філологічної науки. Водночас поява рецензованої праці саме 2010 р. все ж не була цілковитою несподіванкою – наприкінці ХХ ст. вчений чи не першим з українських фольклористів усебічно обґрунтував необхідність настійної потреби системного вивчення образу

сучасної епохи в українській усній народній словесності (див. його статтю «Двадцять століття в українському фольклорі (Основні аспекти наукової розробки проблеми)», опубліковану в журналі «Народознавчі зошити» (1999. – Зошит 3. – С. 318–322), а відтак виступив із низкою статей, в яких висвітлив окремі аспекти заявленої наукової проблеми. У цьому сенсі важливим був виступ ученого з новаторським матеріалом «Український фольклор Львова» на Міжнародній науковій конференції у Кракові «Przed 100 laty i dzisiaj: Ludoznawstwo i etnografia między Wiedniem, Lwowem, Krakowem a Praga» (1998), який не лише відкривав цілком нову сторінку нашої фольклористики – вивчення міської народної словесності, а й стимулював поглиблені наукові студії з цієї теми інших науковців (тут можна вказати на цікаві розвідки колишньої аспірантки Р. Кирчіва О. Харчишин). Врешті, «український фольклор міст та інших позаселянських суспільних середовищ» (С. 11) став одним із суттєвих об'єктів наукового розгляду в рецензованій монографії, адже, як слушно написав учений, «новочасний фольклор перестав бути лише творчістю селян» (С. 13). Важливим етапом на шляху до появи рецензованої праці стала монографія вченого «Етюди до студій над українським народним анекдотом» (Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 268 с.), яка одержала високу наукову оцінку.

Дослідник розумів складність своєї праці, адже сімдесят років радянського режиму не були сприятливими, можливо, не так для розвитку власне фольклорних жанрів, як для праці науковців-фольклористів. Учений слушно завважив, що в «українському фольклорі ХХ ст. небувало загострилася увага до політичної історії й актуальних суспільно-політичних реалій буття, бачення під цим кутом зору подій, діяльності і поведінки людей» (С. 12). Це було поверненням до активного політичного життя українського народу, яке спостерігалось в переломні епохи його буття: аналізуючи суспільну ситуацію в Україні епохи Богдана Хмельницького, П. Куліш у «Повісті про український народ» (1846) за-

значав, що кожен українець тоді знав, що «він дійсний член нації, [...] обертав у своїй голові політичні ідеї; не обмежувався тільки своєю хатою, своїм селом, містом; його думка була така широка, як широка Україна, кожному було добре відомо: чи то вибори гетьмана, чи війна із сусідами, чи договір з іноземною державою – все це проходило через усі голови, проникало в усі душі».

Відтак дослідник веде мову про дві основні проблеми, пов'язані з фіксацією уснопоектичних творів – фольклористам було «не рекомендовано» записувати тексти на політичні теми, а носії фольклору не виконували таких творів, адже боялися репресій комуністичної влади, яка вороже ставилася до будь-яких виявів національної самосвідомості українців. Це нагадувало працю українських збирачів народної творчості в минулому – так, 1859 р. В. Білозерський навів у своїх матеріалах слова одного борзненського лірника, який певною мірою пояснюють те, чому, приміром, прості люди говорили про І. Мазепу неохоче: «Пани запряцают говорить про Мазепу; усяке причепиця: “Що то значить за Мазепа”? і про нього нічого не говорять» (ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ. – Ф. 3–6. – Од. зб. 376. – Арк. 102 зв.).

До цих чинників учений цілком слушно додав і власне науково-методологічний: всебічно вивчати фольклор ХХ ст. у його «пов'язаності з суспільно-політичним і національно-культурним буттям українського народу» (С. 9–10) заважало «тяжіння в поглядах на цей фольклор недавно минулих марксистсько-ленінських схем осмислення й критеріїв оцінок явищ культури, неспроможність чи небажання продертися крізь ці хащі ідеологічних, методологічних і естетичних догм, певна розгубленість деяких наших фольклористів перед тим невідомим чи маловідомим, що відкривається в самій реальності феномену позарадянського фольклору» (С. 9).

Актуальність рецензованої монографії ще й у тому, що в ній всебічно висвітлено відображення у фольклорі всього того, що «довелося пережити Україні у ХХ столітті» (С. 10), зокрема вираження недовіри й протестного ставлення українців до соціалістичної дійсності, адже літературні твори внаслідок тотального цензурування просто оминали національно-політичні теми. Дослідження Р. Кирчіва важливе й у власне методологічному плані – учений прагне «встановити, якою мірою і в чому новотворчість, яка вилонувалася, освоювалася і побутувала в народному середовищі [ХХ ст. – В. І.], відповідає канонам фольклорної творчості і має право називатися фольклором» (С. 11), а відтак з'ясовує й сутність проблеми так званого «радянського фольклору», тобто «поняття, утвореного й інкорпорованого в радянську науку більшовицьким ідеологічним офіціозом» (С. 11), відрізняючи його від справжньої, автентичної народної творчості (С. 65).

Учений сформулював і основні концептуальні завдання сучасної української фольклористики, якими, на його думку, є «відтворення чи реконструкція реальної картини українського фольклорного процесу ХХ ст., його різних історичних етапів та специфічного руху в жанровій та ідейно-змістовій системі, спростування однобічного і різоче викривленого представлення цієї картини в радянській фольклористиці, заповнення численних фактологічних прогалин» (С. 13–14). Зрозуміло, що у праці розглянуто також процеси «наростання нових якостей фольклорної традиції співвідносно з різними періодами історичних реалій буття українського народу, процесу зміцнення “нашого національного почуття” і розвитку національної свідомості» (С. 15).

Важливим у структурі рецензованої монографії є її перший розділ «Фольклор у системі новочасної української культури (основні аспекти предметного окреслення проблеми)» (С. 17–73), який має методологічний характер, а відтак розвиває основоположні наукові концепти, окреслені у вступі. Дослідник аналізує стан і напрузи розвитку фольклористики на сучасному етапі, зокрема акцентуючи на тому, що «навіть при обмеженні його [себто фольклору – В. І.] предметної сфери словесною традиційною культурою ніяк не можна підходити до нього лише з філологічного боку і лише як до “мистецтва слова”» (С. 19). Учений слушно пропонує враховувати синкретичність фольклору, водночас розуміючи його передусім як словесну народну творчість, а тому наголошує на його (фольклору) зв'язку з етнографією, що однак не передбачає використання однакових методик у «процесі вирішення конкретних дослідницьких завдань» (С. 19).

Дослідник переконливо акцентує на питаннях особливостей функціонування сучасної фольклорної традиції, зокрема аналізує думки вчених минулого, котрі писали про «занепад» фольклору під впливом цивілізаційних процесів, водночас не поділяючи такого песимізму, докладно спиняється на проблемі трансмісії й регенерації традиційних фольклорних жанрів, зазначаючи, що «з активного репертуару відійшли і лише почасти збереглися

в пасивному – в пам'яті людей, яким сьогодні поза 70, цілі масиви обрядової поезії» (С. 25). Це стосується й інших груп обрядової та позаобрядової народної словесності, передусім історичних пісень і народних дум. Таку ситуацію Р. Кирчів слушно пов'язує з темою збереженості фольклорного середовища, спиняючись і на проблемі функціонування української усної народної словесності у містах. Учений аргументовано заперечує поширену думку про українські міста як анклавів «чужих іноетнічних, непродуктивних для українського етнокультурного процесу середовищ» (С. 29), адже, приміром, центральні- і східноукраїнські міста і містечка ще в XVIII ст. були «полковими і сотенними адміністративними центрами козацько-гетьманського правління, а, отже, вони не могли не бути й осередками українського етнокультурного життя, зокрема, і на його побутовому рівні» (С. 29). Цілковиту слушність такого твердження можна проілюструвати численними прикладами – так, П. Куліш в історичному романі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) досить докладно писав про український національний колорит такого відомого українського міста, як Глухів.

Розглядаючи характерні ознаки фольклорного процесу ХХ ст., учений творчо розвиває концепції своїх визначних попередників, зокрема М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, глибоко висвітлює специфіку такого цікавого явища, як фольклорні новотвори, водночас вказуючи на їхні (тобто цих новотворів) особливості в новітню добу. На думку Р. Кирчіва, це не лише фольклоризація літературних текстів, а й, скажімо, зв'язки фольклору з масовою культурою.

Підкреслюючи складність осмислення сучасного фольклорного процесу, вчений звертає увагу й на його нову соціалізацію, слушно зазначаючи, що такий підхід привабливий тим, що «концептуально звільняє розуміння соціальної стратифікації фольклору від обмежень категоріями класовості і спрямовує дослідницький погляд на реальність» (С. 38). Фольклорист наголошує й на такій важливій темі, як «інтенсивне нівелювання регіонального, локального забарвлення фольклорних творів» (С. 49), вказує на потребу корекції нормативних ознак фольклорності, зокрема таких, як усність, анонімність, традиційність, варіативність тощо.

Основна частина монографії (другий – восьмий розділи) всебічно характеризують особливості відображення окремого часового відтинку ХХ ст. у фольклорі. Так, розглядаючи специфіку висвітлення в народній творчості 1900–1910-х рр. (розділ «Фольклор “серед катастрофи воєн і переворотів”» – с. 74–121), вчений ґрунтовно написав передусім про народнопоетичні твори на теми еміграції українців у різних напрямках, політичних процесів 1905–1907 рр., події Першої світової війни 1914–1918 рр. та українського національно-визвольного руху.

Наступний розділ «Відлуння української дійсності міжвоєнного двадцятиріччя в народній словесності» (С. 122–198) прикметний уже іншими акцентами – тут переважно йдеться про загальнонаціональну трагедію – голодомори 1921–1923 і 1932–1933-х рр. та пов'язані з ними репресії проти українців. Дослідник аналізує фольклорні тексти переважно антикомуністичного спрямування, зокрема покликаючись на «Щоденники» С. Єфремова; з залученням архівних матеріалів усебічно висвітлює таку цікаву тему, як «фольклор чудес» (уже дисертаційно та монографічно її глибоко осмислив учень професора Р. Кирчіва Володимир Дяків).

Подальші сторінки монографії представляють особливості розвитку фольклору на західноукраїнських землях у 1920 – 1930-х рр. (четвертий розділ), запрошують до наукової полеміки над темою «“Радянський фольклор” – реальність чи фікція?» (п'ятий розділ), висвітлюють тему Другої світової війни в українській усній народній словесності (шостий розділ), докладно аналізують повстанський фольклор (сьомий розділ), а завершує монографію об'ємна новаторська студія про феномен народного політичного анекдоту (восьмий розділ).

Визначальною рисою праці професора Р. Кирчіва є її виразна науковість, а це: заглиблення у художній світ української усної народної словесності, аналітизм, аргументованість і переконливість суджень, солідна джерельна основа, сумлінне й точне цитування, врешті, прекрасне володіння словом, що має наблизити це дослідження до широкого кола читачів.

Важливо, що монографія Р. Кирчіва «Двадцять століття в українському фольклорі» написана на широкій документальній базі, у тому числі і з використанням власних записів. Автор цієї роботи постає як глибокий дослідник-ерудит, що досконало обізнаний зі

складним та великим за обсягом матеріалом, уміє його належним чином систематизувати та майстерно проаналізувати. Я переконаний, що ця праця стане вагомим внеском у вивчення історії та творчості нашого народу минулого століття, без неї не зможуть обійтися фольклористи, вчителі-народознавці, соціологи, літературознавці, письменники. Водночас сам учений добре розуміє складність і значущість висвітлених у монографії наукових проблем, а тому зазначив, що «науково-пізнавальне охоплення і осмислення всього універсуму українського фольклору ХХ століття – це поле студій тривалого часу і багатьох “роботящих умів, роботящих рук”» (С. 14).

Василь ІВАШКІВ

До питання про студії Олени Пчілки над українським фольклором

Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. – Ужгород: Гражда, 2011. – 311 с.

Наукова монографія Ольги Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор» стала ще однією вагомою сторінкою у розкритті незаслужено забутих імен у царині української фольклористики. Ім'я Олени Пчілки гідно продовжило список реабілітованих постатей, які своєю працею заклали основи української фольклористики як науки, серед яких – П. Куліш, М. Сумцов, О. Потебня, М. Костомаров та багато інших науковців ХІХ – ХХ ст.

На жаль, до недавнього часу Олена Пчілка більше була відома як автор кількох поетичних і прозових збірок, дитячих віршів та оповідань. Проте вона лишила своє вагоме слово і в галузі фольклористики. Саме цим і є актуальна монографія О. Мікули.

Не можна сказати, що ім'я Ольги Петрівни Косач дослідники зовсім оминали і воно не було відоме українській науці. Про її творчість, громадську та видавничу діяльність принагідно писали дослідники ХІХ–ХХ ст.: М. Костомаров, П. Куліш, С. Єфремов, Л. Махновець, І. Денисюк, Р. Кирчів, В. Івашків, В. Давидюк та ін. Проте їх дослідження розкривали, як правило, одну зі сторінок творчої спадщини письменниці. Дослідження О. Мікули стало підсумковим словом про фольклористичний спадок Олени Пчілки. Її переконання та дослідження в царині фольклористики, які наскрізь пронизують весь науковий доробок, стосуються публіцистичної, видавничої діяльності та стилістичних трансформацій у художній творчості. Усі ці аспекти і намагалася охопити авторка у своїй монографії, приділивши особливу увагу фольклористичним студіям Олени Пчілки в контексті розвитку української літератури та науки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У дослідженні наперед відзначено внесок письменниці у вивчення жанрів фольклору, а також зроблено спробу окреслити використання фольклорних мотивів і елементів у її власне художній творчості.

Цілком можна погодитися із твердженням О. Мікули, що фольклористична спадщина Олени Пчілки до цього часу належно не оцінена. Тому монографія в цьому сенсі є надзвичайно вагомою, ґрунтовною спробою охопити всі напрямки фольклористичної діяльності письменниці. А вже дослідниця опрацювала надзвичайно велику кількість літератури, теоретичних джерел, архівних матеріалів.

Перший розділ монографії присвячений власне фольклористичному науковому доробку Олени Пчілки, а в першому його підрозділі проаналізовано праці дослідниці про народний вертеп. На той час на нього звернули увагу фольклористи-початківці, що викликало дискусію про його походження. Статті про вертеп були надруковані у різноманітних часописах, у тому числі й на сторінках «Киевской старины», де й з'явилася у квітневому випуску за 1883 р. замітка Олени Пчілки «Отживающая или начальная форма вертепной драмы?». Це було не надто ґрунтовне дослідження, а таке, як справедливо зауважує О. Мікула, що спонукало вчених шукати відповідей на дискусійні питання про витоки і трактування вертепної драми (С. 15). Саме найцікавіші моменти цієї дискусії і знайшли відображення у першому підрозділі, де дослідниця зуміла виділити найважливіші думки провідних учених, пов'язати та порівняти їх із судженнями Олени Пчілки. Варто відзначити, що надзвичайно скрупульозно опрацьовано матеріал із цієї проблеми, широко розкрито питання